

KÖNYV- ÉS FOLYÓIRATSZEMLE

Andrej Savin: EU Internet Law, Second Edition. Elgar Publishing Ltd., Cheltenham, GB, 2017; ISBN 9781784717957

Az *EU Internet Law* második, bővített kiadása az Edward Elgar kiadó Elgar European Law sorozatának része. Az első, 2013-ban megjelent kiadáshoz képest számos változás történt a kötet tartalmában.

Ez a kiadvány – ahogyan a címe is mutatja – az Európai Unió internetszabályozásával foglalkozik. A könyvet a koppenhágai üzleti egyetem (Copenhagen Business School) egyetemi docense, Andrej Savin jegyezte. Az ő nevéhez fűződik az első kiadás is, míg 2018-pedig *EU Telecommunications Law* címmel jelent meg újabb kötete az Elgar European Law sorozatában.

Az *EU Internet Law* az elmúlt két évtized európai uniós szerzői jogi szabályozásait vizsgálja, különös tekintettel ezeknek a háttérére és szükségességére. Az elmúlt években folyamatosan változtak az EU szerzői jogi törvényei, ajánlásai, ezeket pedig rendkívül részletesen foglalja össze a kötet. A második kiadás aktualitását bizonyítja, hogy 2013 és 2018 között számos változás történt, többek között az új Európai Általános Adatvédelmi Rendelet, a GDPR¹ is életbe lépett. Ebben az időszakban az Európai Unió Bírósága több, korábban homályos kérdést is tisztázott a szerzői jog, a fogyasztóvédelem, illetve a nemzetközi magánjog területén. Kisebbségi változtatások más területeken is voltak. A kötet érintőlegesen foglalkozik az új távközlési keretrendszerrel, illetve az azóta óriási visszhangot kiváltó, a digitális egységes piacra vonatkozó szerzői jogi európai uniós irányelvvel is.

A könyv 11 fejezetből épül fel, az első előtt számozatlan bevezetés mutatja be a tartalmat, míg az utolsó egy rövid konklúziót foglal magában. Az összefoglaló előtti 10 fejezet az alábbi tárgykörökkel foglalkozik:

1. internetes szabályozás az Európai Unióban;
2. elektronikus kereskedelem (e-kereskedelem);
3. nemzetközi joghatóság és alkalmazandó jog;
4. beszéd- és tartalomszabályozás;
5. a (tartalom)közvetítők felelőssége;
6. szellemi tulajdon;
7. a fogyasztóvédelem és a marketing kapcsolata;
8. adatvédelem és a magánélet védelme;
9. digitális identitás és az elektronikus fizetési lehetőségek;
10. kiberbűnözés (számítógépes bűnözés).

¹ General Data Protection Regulation.

Az első fejezetből kiderül, hogy az internet megjelenését követő kezdeti időszakban még indokolatlannak gondolták annak szabályozását, mivel el sem tudták képzelni, hogy ezt hogyan tehetnék meg. Ahogyan egyre szélesebb körben elérhető lett az internet, egyre több lehetőséget is kínált, viszont így egyre több ember érdeke szorult védelemre az online közegekben. Az 1990-es évekre megjelentek azok a törekvések, amelyek később eredményre is vezettek, de az Európai Unióban ekkor még gyerekcipőben járt ez a kérdés, máshol viszont sokkal előrébb tartott a szabályozás megvalósulása.

Az Egyesült Államokban 1998-ban megfogalmaztak egy törvényt,² ami az internetes bűnözéssel foglalkozott, amit ugyan sokáig vitattak, mivel az egyéni érdek egy ideig a közös elé került, de végül konszenzus született róla. Végül az Európai Unióban is létrejött egy internetes szabályozás, aminek óriási jelentősége lett, mivel a tagállamaiban is irányt mutatott: a közös szabályozás a tagállamok közötti gazdasági tevékenységek online fellendülését is elősegítette azáltal, hogy az egyes országokra ugyanolyan jogok vonatkoztak, ami egyedülálló az egész világon.

A második fejezet az e-kereskedelem szabályozásának a kérdéskörével foglalkozik. Az Európai Unióban már 1998-ban megfogalmazták az elektronikus kereskedelemről szóló ajánlást,³ amely végül 2000-ben lépett életbe. Ezzel nemcsak ezen a területen született meg egy direktíva, de a későbbi törekvések számára is teremtett egy keretrendszert. Ennek a szükségességét jól mutatja, hogy ebben az évben az e-kereskedelemben forgó pénzeszköz 10 milliárd euró volt, 2003-ban már 70 milliárd euró, míg a könyv írásakor a 2018-as összeget 233 milliárd euróra becsülték. Jelen pillanatban az összes eladás 40%-a elektronikusan történik, és várhatóan tovább növekszik ez az arány.

Természetesen ez sem tökéletes megoldás, több irányból is korlátolt ez az e-kereskedelmi szabályozás. Úgy tervezték, hogy a tagállamok között megkönnyítse a kereskedelem ezen formáját, amiből következik, hogy egy tetszőleges tagállam, illetve egy tagsággal nem rendelkező ország között nem teszi egyszerűbbé az üzletelést. A túlzott szabályozás ráadásul kontraproduktív is lehet, minél több szabályt kell követni, annál kisebb az esélye annak, hogy egy üzlet megszülessen.

A harmadik fejezet a nemzetközi joghatóság és az alkalmazandó jog kérdésköreit vizsgálja. Az hamar kiderült, hogy az internetes cselekvéseket nehéz ugyanolyan elbírálás alatt megítélni, mint a hagyományos jogeseteket, a gyakorlatban viszont nincs nagy különbség a két környezet között, mivel a jogsértés az ugyanúgy jogsértés. Az alátámasztható igény volt, hogy szükséges néhány specifikus cikkelyt létrehozni, kiváltképp az elektronikus kommunikációs lehetőségek terén. Korábban a nemzetközi jogi esetekről az 1968. évi Brüsszeli Egyezmény rendelkezett, ami csak kisebb módosításokon ment keresztül 2001-ben, amikor szabályozás lett belőle. A valódi áttörést a 2012-es reform jelentette, amely 2015-ben lépett érvénybe.

² Digital Millennium Copyright Act.

³ E-Commerce Directive.

Az új szabályozás külön foglalkozik az elektronikusan megkötött szerződésekkel is, tisztázza az ilyen módon létrejött megegyezések háttérét, hatályosságát. Szintén külön pontban foglalkozik az internetes károkozás jelenségével is, egyértelművé teszi, hogy mi esik ezen belül. Az Európai Unió Bírósága arra is jogot kapott, hogy egyes esetekben olyan ítéleteket hajtson végre, amelyeket valamelyik tagállamban hoztak meg, illetve kereteket kapott az is, hogy miként lehet alkalmazni az alternatív vitarendezést. Ennek célja, hogy az egyébként kötelezően választottbíróság elé kerülő nemzeti fogyasztóvédelmi ügyekről egységes alapú döntések születhessenek.

Az internetes beszéd- és tartalomszabályozás különösen érzékeny pont, mivel az internet széles körű elterjedésekor népszerű eszme volt, hogy ez a virtuális közeg eltörli a nemzeti határokat. Ez illúzió maradt, ezért ennek a szabályozása is elengedhetlenné vált, ennek a folyamatát foglalja össze a negyedik fejezet. A tartalmi szabályozás kifejezetten azzal foglalkozik, hogy mit közvetít az üzenet, és nem azzal, hogy ennek milyen technikai jellemzői vannak. (Vagyis ez a pont nem az elkövető személyével, tartózkodási helyével foglalkozik, hanem inkább egyfajta erkölcsi szabályozás.)

A szabályozás nehézségét az okozza, hogy olyan kereteket kell szabni, amelyek nem gátolják a szólásszabadságot, a szabad véleménynyilvánítás jogát. Ezzel szemben állnak az olyan illegális és káros tartalmak, amelyekről nem nehéz ezt eldönteni: gyermekpornográfia, hamisítás, kalózkodás. Ezen a ponton válik érdekessé, hogy ki az elkövető, aminek a meghatározása nem mindig egyszerű. Gyakran előfordul, hogy más osztja meg ezeket a tartalmakat, mint akinek a szerverén ezek tárolódnak. Ilyen esetekben könnyedén alaptalan rágalmozások születhetnek, amely jelenség egyébként egy másik súlyos probléma az internetes közegben.

A szellemi tulajdon védelmének az oldaláról a szerzői jogok megsértésének az eshetőségei az igazán érdekesek ennél a pontnál. Az újrafeltöltés esete egyértelmű, de a karikatúrák és a paródiák megítélése sokkal nehezebb. Ezek esetében tovább bonyolíthatja a helyzetet, ha a nemzeti törvények sokkal szigorúbbak, mint az Európai Unió ajánlása, ráadásul a közeljövőben ez is megváltozhat, rendkívül érzékeny ez a terület. Sokkal könnyebb megítélni, hogy mi számít gyűlöletbeszédnek, legalábbis ezt lehetne feltételezni, de a kötet rámutat, hogy ez is országonként eltérő lehet.

A különböző problémás tartalmak kiszűrésében nagy felelősségük van a tartalomközvetítőknek is, az ezzel kapcsolatos jogállásról szól az ötödik fejezet. Fontos tudnivaló, hogy a szabályozás még akkor is megkülönbözteti a tartalom létrehozóját, megosztóját a tartalom alanyától, ha a két személy ugyanaz. A közvetítők különleges helyzetben vannak, mivel felelősséggel tartoznak azért, hogy megőrizték a felhasználók identitását, adott esetben anonimitását. Szintén a közvetítők azok, akik a megosztott tartalmat eljuttatják másokhoz, de fontos leszögezni, hogy a jelenlegi jogállás szerint őket nem lehet illetni a „közreadó” jelzővel, ilyen módon őket felelősség sem terheli.

Az európai uniós szabályozás – ahogyan más esetben is – ezúttal is az Egyesült Államok törvénykezése után jött létre, és nagyon hasonlít is ahhoz. Ezért a szabályozás a legtöbb potenciális problémát tárgyalja, azzal viszont nem tud mit kezdeni, hogy a nemzeti jogszabályok merőben eltérnek ettől. A fő problémát Az Emberi Jogok Európai Egyezménye,⁴ illetve az elektronikus kereskedelemről szóló ajánlás együttes értelmezése jelenti. Az egyelőre tisztázatlan, hogy az ellentéteket hogyan lehetne minden kétséget kizáróan feloldani, az Európai Unió következő szerzői jogi reformja sem biztos, hogy egyértelmű megoldást kínál majd erre.

A szellemi tulajdon jogállásával a hatodik fejezet foglalkozik részletesebben. A 2001-es európai uniós ajánlás a megjelenése idejében nagyon széles spektrumot lefedett, de a technológia fejlődése, illetve a tartalomfogyasztási szokások folyamatos változása miatt rendszeresen bővíteni kellett az általa lefedett területet. Erre a 2014-ben kezdődött szerzői jogi reformmozgalmak nagy hatással voltak, és Julia Reda 2015-ös jelentése is rendkívül jelentősnek bizonyult. A 2015-ös Európai Egységes Piaci Stratégia⁵ úgyszintén fontos mérföldkő volt az európai szabályzásban.

2015-ben jelent meg a „Fehér könyv a szerzői jogról”,⁶ amely négy cél megvalósítását tűzte ki maga elé: szélesebb körű hozzáférés biztosítása; a kivételek egységesítése; jobb elosztás; jobb végrehajtás. Mindezek együttes hatására készült el az a javaslat 2016 szeptemberére, amely azóta az Európai Unió új szerzői jogi ajánlásaként vált ismertté. A legtöbb vitát ennek a 11. és 13. cikkelye generálta. Az előbbi a szerzők jogait kívánja védeni azáltal, hogy megakadályozza a publikációk újabb megosztását, míg az utóbbi mások szellemi tulajdonának az újbóli felhasználását gátolhatja meg. (Az utóbbit ezért „mémtörvény”-nek is szokás hívni, mivel hatására számos mém eltűnhet.)

A hetedik fejezet a fogyasztóvédelemmel, illetve a marketinggel foglalkozik. A jelen társadalma több és több mindenre használja az internetet. Bárki megteheti, hogy létrehoz egy honlapot, szinte mindenki használja kommunikációra, sokan így néznek filmeket, sorozatokat, s a vásárlást is ezen keresztül oldják meg. Ezek mind – ahogyan egy kattintás egy tetszőleges honlapra is – fogyasztói tevékenységek, és ezek alapján egyéni profil készül minden felhasználóról. Az így kinyert adatokat könnyen fel lehet használni irányított marketingre, az algoritmusok gyakran már előbb tudják a fogyasztó igényeit, mint ő maga.

2011-ben jött létre az az irányelv, ami az internetes fogyasztókat védi, vagy legalábbis mankót nyújt ehhez. Ennek az egyik különleges része, hogy földrajzi alapú korlátok állítását is lehetővé teszi, ezért az is előfordulhat, hogy egy bizonyos országban nincs lehetőség arra, hogy egy bizonyos másik országból tartalomhoz vagy fogyasztói cikkekhez juthasson valaki. Ha ez nem akadály, még akkor is fennállhat annak a veszélye, hogy a direktmarketing

⁴ The European Convention on Human Rights.

⁵ Digital Single Market Strategy for Europe 2015.

⁶ 2015 White Paper on Copyright.

keretében egy nem létező vagy nem olyan állapotban létező termék megvásárlására hívja fel a figyelmet egy reklám. Ezek teljes kiszűrése még megoldatlan.

Amennyiben sikerül olyan felületet találni, amely valós tartalmat/árut kínál, felmerül a következő kérdés: ezeken az oldalakon biztonságban vannak a felhasználók személyes adatai? Nem feltétlenül, és ennek a kifejtését tartalmazza a nyolcadik fejezet. Minden internetes lehetőség használatával a felhasználó kiszolgáltató több-kevesebb adatot magáról, ezek védelme pedig a fogadó fél felelőssége is. A felhasználó felelőssége odáig terjed, hogy opcionálisan megadható adatai közül melyeket osztja meg, míg a fogadó oldaltól az az elvárt, hogy ezeket a megfelelő körülményekkel őrizze. Az Emberi Jogok Európai Egyezménye ezt részben garantálná is.

Az új Európai Általános Adatvédelmi Rendelet, vagyis a GDPR a fennálló adatkezelési problémák orvoslására lépett hatályba 2016-ban, s alkalmazzák 2018 május 25-e óta. Az új rendelet az 1995-ös irányelvre épít, de új elemeket is személyes adatként kezel már. A személyazonosító szám, a tartózkodási hely, valamint az internetes azonosításra alkalmas adatok is ebbe a kategóriába esnek, illetve az adatok továbbításának a lehetőségei is szigorúbb szabályokat kaptak. Ez elviekben pozitív elmozdulás, de a gyakorlatban leginkább csak az látszódik, hogy ez mennyi új adminisztratív munkát generált.

A kilencedik fejezet a digitális identitás és az elektronikus fizetési lehetőségek kérdéseivel foglalkozik kiemelten. Az online szolgáltatások használatának a velejárója, hogy a felhasználóknak a banki adataikat is meg kell adniuk. A fizetés történhet közvetlenül vagy egy köztes alkalmazás (például PayPal) igénybevitelével is. Általában a pénzügyi adataikat szeretik megadni legkevésbé az emberek, mivel attól tartanak, hogy valamilyen módon megkárosítják őket, ezért indokolt az internetes fizetéshez kapcsolódó adatok kezelésének szigorú szabályozása.

Az Európai Unióban hamar arra az álláspontra jutottak, hogy a legbiztonságosabb megoldás egy virtuális valuta bevezetése lenne, amire át lehetne váltani a „valódi” pénzügyösszeget. Ez egy 2009-es irányelvben is megfogalmazódott,⁷ s az ilyen jellegű szolgáltatások közül a PayPal lett a legelterjedtebb. Más okokból a Bitcoin is népszerűvé vált, de nagyon sok felhasználó alkalmazza az okostelefonos alternatívákat (Apple Pay, Google Wallet) is. Ezek a szolgáltatások mind titoktartási és integritásvédelmi kötelezettséggel rendelkeznek.

A tizedik fejezet a kiberbűnözés jelenlétét tárgyalja az Európai Unióban. Az internetes felhasználókat számos veszély fenyegetheti, például ellophatják az integritásukat, a személyes adataikat. Szintén ebbe a kategóriába tartozik az uszítás és a gyermekpornográfia terjesztése is. A számítógépes bűnözésről szóló egyezményt⁸ 2001-ben írták alá, majd 2004-ben lépett életbe. A kiberbűnözés megelőzése és felszámolása érdekében 2013-ban megkezdte működését az EUROPOL alá tartozó Európai Kiberbűnözési Központ.⁹

⁷ Electronic Money Directive 2009.

⁸ The Convention on Cybercrime.

⁹ The European Cybercrime Centre.

Nagy veszélyt jelenthetnek a támadások az információs rendszerek ellen. Az erről szóló 2005-ös irányelv egyfajta keretrendszert próbál adni, ami minél több esetet lefed. Kimondott célja, hogy összehangolja az információs rendszerekhez kapcsolódóan elkövetett bűnesetek megítélését az Európai Unióban. 2013-ban létrejött a hálózatok és az információs rendszerek védelmére egy új irányelv azzal a kimondott céllal, hogy elősegítse a tagállamok együttműködését.

A tizenegyedik, utolsó fejezet a kötet rövid összefoglalása, pontosabban néhány lezáró megjegyzést tartalmaz. Emiatt némi kritikával lehet illetni az *EU Internet Law* második kiadását, egy részletesebb összegzés hasznos lenne. Szintén felróható, hogy a felhasznált forrásokról nincs teljes körű jegyzék, csak az említett törvényeket, ajánlásokat gyűjti egybe. Az ezekről készült – és felhasznált – értelmezésekről sincs külön lista, ezek csak lapalji hivatkozás formájában jelennek meg. Ebben mindössze annyi a pozitívum, hogy nem a fejezetvégi hivatkozásjegyzéket alkalmazza a könyv.

Nagy erőssége a kötetnek, hogy precedenseken keresztül mutatja be az egyes jogi problémák gyakorlati kezelését, és ezek abban is segítenek, hogy az eljárások menete érthetőbbé váljon az egyes alterületeken. Szintén pozitívum, hogy részletes index is tartozik a kötethez, ami nagyban megkönnyíti az egyes témákra való keresést. Ez azért is szükséges, mert egy-egy téma több fejezetben is előfordulhat. Ebből nem következik az, hogy ne lenne logikus a könyv felépítése, sőt, végig megvan az ismertetés íve.

Egyetlen nagyobb következtetés róható fel, egyes fejezetek végén van összefoglaló, míg más fejezetek nem kaptak rövid összefoglalást. Ettől függetlenül is könnyen kinyerhető belőle a keresett információ. Összességében is hasznosnak bizonyul ez a könyv, nagy segítséget nyújt az Európai Unió internetes törvénykezéseinek a megértéséhez, továbbá kiváló áttekintést ad arról, hogy ezek hogyan alakultak ki. Arról viszont nem szabad megfeledkezni, hogy ezek a törvények, ajánlások időről időre változnak.

Agárdi László Lehel

* * *

Yukon Huang: A Kína-talány megfejtése. Miért nem helytálló a konvencionális gazdasági bölcsesség? Pallas Athéné Books, 2018; ISBN 9786155884030

„Nem számít, hogy a macska fehér vagy fekete, amíg megfogja az egeret.”

Teng Hsziao-ping egyik leggyakrabban hangoztatott mondata. (Minden idézet a könyvből, kiemelések a recenzió szerzőjétől.)

Kína jelene és jövője – utóbbi még inkább – mai világunk egyik legfontosabb kulcskérdése. A globális gazdaság mind fontosabb szereplője, s erőteljesen igyekszik növelni súlyát a geopolitikában is. A gyakorlatilag már teljes mértékben átjárhatóvá vált globális gazdasági és geostratégiai térben nem maradtak olyan fontosabb folyamatok, jelenlegi helyzetek és alakuló (át)rendeződések, amelyekre ne lenne számottevő hatása tevékenységének és törekvéseinek. A külföldi terjeszkedés igen figyelemre méltó módját alkalmazza a gazdasági nyomulással, betelepüléssel. Amerikai közgazdászok, politológusok körében már felütötte fejt a kérdés, kell-e tartania az USA-nak attól, hogy pár évtized alatt Kína átveheti a vezető szerepet, hogyan lehet felmérni ennek esélyeit, s tenni ellene.

Kína valóságának megfelelő megértése ezért minden érdekelt számára létfontosságú, ugyanakkor felettébb nehéz is, ha „a konvencionális gazdasági bölcsesség” alapján, annak elvei és mércéi szerint próbálják megérteni és megítélni. Erről szól, ehhez ad a mainstream mércékkel és ítéletekkel gyakran vitatkozó megközelítéseket és következtetéseket a szerző.

„Kevés olyan ország akad a világon, amelyre a közvélemény akkora figyelmére irányul, mint Kínára. Csekély a száma azoknak is, amelyek gazdasági és politikai jövőjéről ennyire eltérő nézetek születnek. *A könyvben bepillantást nyerhetünk abba, hogy mi okozza ezeket a különbségeket, és miért nem helytálló sok esetben a konvencionális bölcsesség.*” *Huang könyvének egyik legfontosabb mondandója, mennyire lehet – vagy épp nem lehet – Kínát „a konvencionális gazdasági bölcsesség” alapján megítélni ahhoz, hogy helytálló képet kapjunk róla. Meghatározó jegye, amely azt a szerző széles körű és mélyreható tárgyi tudásával ötvöződve különösen értékessé teszi, hogy Huang mer kritizálni, mer cáfolni sok Kínáról terjesztett, meghatározó jelentőségű tételt.* Alapvető ebben, hogy jól megalapozottan kifejti, mennyire hamis képet ad, ha egy országot eleve diktált értékrend alapján ítélnék meg, amely arra nem – vagy csak rosszul – illeszkedik.

Szakmai bemutatkozásából: „Szemléletmódot nagyban meghatározták a Yale és a Princeton Egyetemeken szerzett közgazdasági ismereteim. Hosszú időn át dolgoztam a Világbank képviselőjében, különféle országokban, többek között Malajziában, Tanzániában, Burmában, Bangladesben, Oroszországban, majd Kínában is tevékenykedtem. Gondolatiságot egészen néhány évvel ezelőttig Washington-centrikus szemléletmód jellemezte. Azt a fajta hozzáállást képviseltem én is, amely általában a nemzetközi szervezeteknél, például a Világbanknál vagy a Nemzetközi Valutaalpnál dolgozóakra jellemző.” A továbbiakban elmondja, miként és mitől változott meg gyökeresen a hozzáállása Kína megítéléséhez.

Kína megértésének és megítélésének kulcsa az erre szolgáló mérce minősége. „Az egymásnak ellentmondó vélemények sokaságából arra lehet következtetni, hogy a legtöbb Kína-vita pont azt hagyja figyelmen kívül, hogy ki mi alapján elemzi az ország gazdasági és politikai átalakulását.” S ami döntő jelentőségű: „Nincs egy olyan elemzési keret, amelyben értékelni lehetne Kína egyedülálló átalakulásának folyamatát, ahogy a tervgazdálkodásból kilépve egy piacorientáltabb rendszer felé mozdult el, miközben a fő szerepet továbbra is az állam töltötte be.” És „az egymásnak ellentmondó vélemények sokaságából arra lehet következtetni, hogy a legtöbb Kína-vita pont azt hagyja figyelmen kívül, hogy ki mi alapján elemzi az ország gazdasági és politikai átalakulását.”

Érdekek, elfogultságok, torzítások: „Mivel Kína kontinentális gazdaság (az eredetiben is ez a jelző szerepel, s feltehetően Kína szinte kontinensnyi méretére, összetettségére és bonyolultságára utal – Osman P.), olyan regionális és területi jellemzők formálják fejlődését, amelyek a hagyományos makroökonómiai indikátorokkal nem határozhatók meg egykönnyen. Ebből kifolyólag a megfigyelők körében egyfajta egyszerűsítő tendencia alakult ki, holott praktikusabb lenne a holisztikus megközelítés. (Valójában csak a holisztikus megközelítés adhat megbízható képet egy országról – kivéve, ha annak csak speciális vetületeit vizsgálják, amelyekből viszont így nem lehet, s ezért nem is szabad általános következtetéseket levonni – Osman P.) Ráadásul a Nyugat és Kína ideológiája és kultúrája közötti különbségekből eredő érzelmi töltet nagyban befolyásolja a vélemények milyenségét. Ezért van az, hogy Kína növekedési folyamatát és szerkezeti átalakulását gyakran félremagyarázzák, ami helytelen politikai álláspontokat eredményez.

A gazdasági trendek gyakran pénzügyi intézmények vagy tudományos szakértők érdekeire szorítkoznak. (Az eredeti szöveg jelentősen eltér: 'A gazdasági trendek általában pénzügyi intézmények vagy tudományos szakértők számára fontosak.' Valójában viszont az említetteken túlmenően a gazdaság és a politika sok más szereplője számára is – Osman P.) Kína esetében már olyan rutin bejelentések is, mint az előző negyedévi ipari termelés, az importban bekövetkező hanyatlás, vagy egy szerény, 2% árfolyam-módosítás – ahogy az 2015 augusztusában történt – az újságok címdalán köthetnek ki, vagy épp jöhetnek kapóra az Egyesült Államok elnökválasztási kampánya idején.”

„Még ha Kína közelít is ahhoz, hogy 'átlagosabb' piacgazdasággá váljon, a nyugati országok értékrendjét tükröző nemzetközi porondon nem tekintik felelősségteljes résztvevőnek. Ez a kettősség még inkább kiéleződik a politikai fejlődésének irányával és ütemével kapcsolatos aggályokban.” – Nyilvánvaló, mi a „politikai fejlődésének irányával és ütemével kapcsolatos aggályok” oka, viszont ezekkel kapcsolatban is felmerül a „konvencionális bölcsesség” problematikája.

Huang megközelítése: „E könyv kritikus szemmel, megannyi álláspontot figyelembe véve vizsgálja Kína gazdaságát. ... Az elemzés egy közgazdász tollából fakad, ám a témák egyaránt taglalnak technikai kérdéseket, valamint azoknak az embereknek az aggályait, akik érdeklőd-

ve figyelik Kína felbukkanását a globális szintéren. Nem szándékozom teljességre törekedni, sokkal inkább a Kínáról alkotott felfogást alapjaiban meghatározó fő vonalakat szeretném kiemelni.”

„A gond nem az, hogy valaki negatív vagy pozitív véleménnyel bír Kína gazdaságáról, valamint politikai és külpolitikai hatásairól. Sokkal inkább az, hogy *Kínát egy olyan keretbe kellene helyezni, amely hű képet ad a valóságról. Számos szakértő helytelenül alkalmazza a más országokkal kapcsolatban tapasztaltakat Kína fejlődésének értékelése során. Ebből születnek a téves következtetések.*” Huang leszögezi: sokan úgy vélik, Kína nem ugyanazokat a gazdasági és pénzügyi alapelveket követi, amelyeket mások alkalmaztak, azonban *ha ezek az alapelvek helyesek is, a rájuk alapozott feltevések nem húzhatók rá Kína vegyes gazdaságára.* Ez szépen felveti az elvek értelmezési tartományának kritikus kérdését.

Meghatározó tény, hogy a makrogazdaság működésének nincsenek olyan egzakt, helytől és környezettől független, általános érvényű szabályai, mint amilyenekkel a természettudományokban találkozunk. Ilyen szabályok híján viszont egzakt, objektív megítélés sem lehetséges, hiszen az lényegében mindig viszonyítás: a megítélendő viszonyítása a szabályoknak megfelelően, optimálisan működőhöz. Egy karakteres példa: „A politikai stratégiák manapság azon tanakodnak, hogyan is kellene kezelni az egyre bátrabb gazdasággal bíró, egyre határozottabbá váló Kínát. *Aggályait tovább mélyíti az az erős hiedelem, mely szerint egy tekintélyuralmi rendszerben nem lehet megbízni.*” Ha azonban merészkednek olyan paradigmabeli halálugrásra, mint amilyenek új világokat nyitottak a matematikában vagy épp a természettudományokban a 20. század első felében, talán az ilyen hiedelmek is finomodnának.

A Kínával szembeni aggályok, kritikák egyik éles része: „Kína növekedési modellje azért egyensúlytalan, mert a gazdaság méretéhez és az aránytalanul magas beruházási rátához képest túlzottan alacsony a lakossági fogyasztás hányada. Ezt tekintették a fő oknak, amiért Kína hatalmas kereskedelmi többletet halmozott fel, hosszú távú növekedési kilátásait kockáztatva ezzel. Számos szakértő és intézmény jutott arra a következtetésre, hogy Kína csak úgy kerülheti el az úgynevezett közepes jövedelmi csapdát, ha a növekedési folyamatában emeli a fogyasztás hányadát.” A pusztán gazdaságelméleti megközelítésen túl ebben bizony erős érdekek is hangot kaphatnak. Egyebek közt, a kínai lakossági fogyasztás növekedése két úton is piacnyeréshez és azzal járó bevételekhez juttathatja az exportjuk növelésére törekvő országokat és cégeket. Huang magyarázata pedig: „Ez a nézet azonban téves. *Az egyensúlytalan növekedés nem gyengeségre utal. Sokkal inkább az urbanizáció és a regionális egyenlőtlenségek által vezérelt sikeres növekedési folyamat következménye* – még akkor is, ha ezek az egyensúlybeli különbségek az elmúlt években jelentősen nőttek. Mindemellett Kína kereskedelmi többlete a várankozás ellenére mérséklődött, még úgy is, hogy a fogyasztási és a beruházási hányad közötti egyensúlyhiány tovább fokozódott (lásd Negyedik fejezet).” S Kína sokdimenziós, nagyon egyedi valóságában egy további vetülete mindennek a Kína adósságdilemmája c. fejezetből: „Kína bankjai magas likviditással bírnak, és nem különösen sebezhetőek az Egyesült Államokra jellemző bankközihitelpiac-befagyasztással szemben. A

hitel–betét–mutató nem magas, és a nagyobb bankok minimális mértékben függnek intézményi számláktól. Sőt, *számíthatnak a nagyszámú lakosság háztartási megtakarításaira.*”

Kína a közelmúlt évtizedeiben megmutatta, hogy képes átugrani saját hosszú árnyékát. Huang világossá teszi: *helytálló megítéléséhez elengedhetetlen, hogy „ideológiailag semleges módon közelítsék meg az adott témát”,* ami a gazdaság és a társadalom minden kulcskérdésére áll.

Kardinális különbség: „A tipikus fejlődő országok esetében a cégmagatartás és a makrogazdasági aggregátumok elemzésénél alkalmazott piacvezérelt alapelvek többsége Kínára vetítve nem érvényes. Mivel az ázsiai ország pénzügyi, fiskális, kereskedelmi és szociális jóléti rendszerei szorosabban összefüggnek egymással, mint ahogy az a piacvezérelt gazdaságokban tapasztalható, azt is nehéz meghatározni, mely pontokon merülhetnek fel problémák. ... A nyugati tankönyvekben az áll, hogy a verseny dinamikáját a vállalatok határozzák meg. Kína esetében azonban a tartományok és a helyi közigazgatási egységek is kivételes szerepet töltenek be a változás ösztönzésében. Ez a jelenség más fejlődő gazdaságokban vagy Kelet-Európa történelme során nem volt tapasztalható.”

„Mindenfajta vizsgálódás ellenére is megállapítható, hogy *Kína abnormális gazdasági hatalom, amelynek felemelkedése szinte mindenkit zavarba ejtett.* Az évek során a kínai birodalomról pont annyiszor lehetett azt olvasni, hogy uralja a nemzetközi gazdaságot, mint ahányszor azt jóskolták róla, hogy az összeomlás szélén áll. Parancsuralmi rendszere sokak szerint az ország Achilles-sarka, míg mások úgy vélik, lenyűgöző sikereit nagymértékben ennek köszönheti.” – Huang szava az abnormális. Talán egyedülállóan öntörvényűt ért ezen, talán csak az amerikai elemző számára abnormális minőségi különbséget a nyugati normáktól.

„*Kína feltörekvő és átlagosnak nem nevezhető nagyhatalomként dacol a hagyományokkal, és ez nagyban hozzájárul a külpolitikai szándékait és gazdasági kilátásait érintő vélemények sokszínű palettájához.*” – Különösen pikáns Kína esetében hagyományokra hivatkozni. Milyen hagyományokkal? Jól ismert, hogy a jelenlegi felemelkedéséhez vezető, a 20 században megjárta, s a kulturális forradalom mélységein is átvezető, rögzös útján gyakran épp a több évezredes hagyományai segítették.

„A Kínáról a Világbank által megközelítőleg tízévente készített fontosabb hosszú távú gazdasági értékeléseket megvizsgálva láthatjuk, hogy a ténylegesen elért eredmények jobbak lettek, mint az előre jelzettek. A magyarázat abban a tendenciában rejlik, amellyel alulértékeli a reformokkal vagy a kollektív fellépésekkel elért potenciális termelékenységi hasznokat.

A fő kormányzati különbség Kína és a többi ország között – a föderalista rendszereket is ideértve – az, hogy Kína regionálisan decentralizált közigazgatási rendszerben működik, amelynek komoly következményei vannak az ország politikai és gazdasági működésére nézve. Ez a rendszer nemcsak azt biztosítja, hogy a régiók politikailag összhangban állnak a kínai kom-

munista párt törekvéseivel, hanem az állam által vezérelt versenynyomás forrását is, amely az ország lenyűgöző gazdasági sikereit hozta az elmúlt három évtizedben.”

Huang vázolja: Kína nem produkálja az elemzők által várt válságtüneteket, ennek oka pedig abban van, hogy *az ország a maga egyedi módján működik, egészen másként, mint ahogy a megítélés alapjául vett nyugati gazdaságok.* Meglehetősen világosan rámutat arra is, milyen hamis eredményeket ad, ha Kína gazdasági, politikai és társadalmi fejlődését a mainstream nyugati kritériumokkal, mércékkel próbálják megítélni. Egy fontos részlet:

„A Kína-figyelők a pénzügyi világválság óta nem tudnak túllépni az ország GDP-arányos adósságának emelkedésén és az ingatlanpiac válságán. A részvényárak 2014 és 2015 közötti megduplázódása, majd egy 40 százalékos bedőlés csak tetézte az addigi aggályokat. A szakértők figyelmeztettek: azok a gazdaságok, amelyek hasonló adósságválságba kerültek, pénzügyi krízissel néztek szembe. Miért lenne ez másként Kínában? Kína azonban más helyzetben van, nem csupán azért mert immúnis a pénzügyi nyomásokra, hanem mert gazdasági rendszerének szerkezete és belföldi interakciói eltérnek a többiekétől. Kína adósságának nagy része állami, nem pedig magánadósság, forrásai belföldről, és nem külföldről származnak.” – Rendkívül fontos tényező, hogy az államadósság forrása kül- vagy belföldről származik-e. Az utóbbi az állam és gazdasága működésére sokkal kedvezőbb, különösen mert az adósságszolgálat így nem jár forráskivonással, ott marad a belső hitelezők kezén.

Kína felemelkedésének mai útja: „Kimagasló gazdasági teljesítménye egy sor pragmatikus reform eredménye, amely még nagyobb versenyre ösztönzött, kihasználta az ország előnyeit, emellett *összhangban állt az intézményi adottságok fejlődési fokával* és a piaci lehetőségekkel. *Gazdasága három jelentős átalakuláson ment keresztül* e reformok során: a mezőgazdaságtól eltávolodva az iparra és a szolgáltatásokra épülő gazdaság felé, a zárt gazdaságtól a viszonylag nyitott felé haladt, valamint a kizárólagos állami irányításról egy vegyes tulajdonú gazdasági működésre váltott. Eltérés abban jelentkezett (más országokhoz képest – Osman P.), hogy *Kína inkább a gazdaságát, mintsem a gazdaságpolitikáját reformálta meg.*” – Történelmi tapasztalatok alapján elmondható, hogy a gazdaságpolitika reformálását pusztán hatalommal is meg lehet tenni – más kérdés, az mire vezet –, a gazdaság megreformálása viszont csak rengeteg hozzáértéssel és bölcsességgel valósítható meg. Kína felemelkedése az utóbbi két-száz év kirablásaiból, rombolásaiból, s különösen mostani látványos sikerei megmutatják, hogy rendelkezik a szükséges immateriális alapokkal is. Ebben alighanem nagy szerepe van annak, hogy több ezer éves hagyományokra és velük igen fejlett állambölcsületre építkező ország, ahol – egybeként – már ezer éve is mindenki számára nyitva álló versenyvizsgákon választották ki az állami tisztviselőket.

„A reformok csak nagyvonalakban követték a piac liberalizálására, a tulajdoni szerkezet diverzifikációjára, és stabil makroökonómiai feltételek létrehozására vonatkozó konvencionális recepteket. [Azokat] fokozatosan – sokszor a 'második legjobb megoldás' gyakorlat alkalmazásával –, *kísérleti úton hajtották végre. A helyi kormányzatok felé ösztönzőket nyújt-*

tottak, és a vezetés a fejlődés minden egyes fokán képes volt működőképes átmeneti intézményeket kialakítani. E reformoknak köszönhetően a kínai cégek be tudtak szállni a nemzetközi versenybe anélkül, hogy tömeges privatizációnak vetették volna magukat alá, ahogy az a korábbi Szovjetunióban történt. Kína azért is tudott gyors ütemben fejlődni, mert a tőkekontroll és a befektetési döntések feletti rendelkezések miatt sikerült részlegesen elszigetelődni a nemzetközi gazdasági ciklusok kilengéseitől.”

Napjaink kritikus kérdése: „Kína gazdasági jövőjének megítélése az utóbbi időben pesszimistább vonalat követ, és ez politikai fejlődéséről szóló aggályokat is maga után von. A piac azt is megkérdőjelezi, hogy Kína túl tudja-e élni az adósságproblémáját és ingatlanpiacának válságát.” Tudjuk azonban, hogy a közreadott megítélések korántsem semlegesek. Egyrészt, mert ebben a műfajban olyan nincs is, hiszen minden megítélés valamilyen eszmerendszer, abból eredő értékrend szerint mér. Jellemző erre „hogy az ország diszkriminatív kereskedelme, beruházási gyakorlatai és a nemzetközi médiával szembeni korlátozásai kiváló táptalajt teremtenek a szurkálódó kritikák számára” – amely kritikák nyilvánvalóan maguk is egy helyesnek ítélt – vagy bizonyos okokból/érdekekből helyesként erőltetett értékrendhez viszonyítanak, az attól való eltérést kifogásolják. Ugyanígy a „hogy ki minek tekinti Kína gazdaságának megannyi torzulását”, hiszen erősen kérdéses, tényleg „torzulás”-e, Kínára káros-e, ami nem a megítélők normái szerint van. Hasonlóképp „[a] Kína-vita rendszerint téves olvasatát adja az állam gazdasági döntéseket befolyásoló szerepének. A nyugati koncepció értelmében a gazdaság a szabad piacokon zajló cégek közötti versengésen alapul. Kínában, egyedülálló módon, a helyi kormányzatok is részesei a versenyen alapuló gazdasági környezetnek. Peking széles skálán állít fel paramétereket, politikájára a hagyományos gondolkodásmóddal dacoló hozzáállás jellemző. Kínában a versenyhelyzet nem csak a piac és a cégek által generált nyomás eredménye – a helyi kormányzati szervek is befolyással bírnak felette. Ha ezeket a tényezőket nem vesszük figyelembe az elemzés során, félrevezető eredményekre jutunk azzal kapcsolatban, mi zajlik Kínában.”

A kérdéskör kritikus része, hogy az ilyesfajta meg- és olykor elítélések többnyire korántsem pusztán elméleti jelentőségűek – ellenkezőleg. Kirívó példaként hozható fel, mennyire befolyásolhatnak olyan életbevágó gazdasági döntéseket, mint a befektetések az adott ország állampapírjaiba, cégei részvényeibe, vagy épp az ottani működőtőke-beruházásokba. Ezért is szolgálhatnak a kritikák nemritkán érdekvezérelt állításként, amelyek önbeteljesítővé válhatnak, ha elérik befolyásolási céljukat.

Mi mennyi? „A könyv arról szól, hogy Kína fordulóponthoz ért: sorsfordító, kétszámjegyű növekedéséből egy lassúbb tempójú haladásra vált, amelynek irányát még szükséges meghatározni.” – A valóságban a lassulás önmagában még nem jelent minőségi változást. A fejlődéssel értelemszerűen nő a bázis, így ésszerű keretek közt a lassulás inkább csak holmi „optikai csalódás”. Kicsit később Huang is leírja: „Az országokon átívelő tapasztalatok szerint

a gazdaság beérésével együtt a fejlődés üteme lassul. Ez történt az elmúlt fél évszázadban más, sikeresen fejlődő ország esetében is.” És „[e]gy ország sem képes azonban örökké megtartani a kétszámjegyű növekedést – a kérdés nem az, hogy mérséklődik-e az ütem, hanem, hogy mennyire?” Bizonyos határokon túl ez nem is lehet másként. Az évről-évre növekedés mértékének fenntartása exponenciális növekedést jelent, az pedig a véges erőforrások korlátai között csak ideig-óráig tartható fent. Alapvető innovációk, paradigmaváltások kitolhatják a korlátokat, de ez a lényegen nem változtat. E tekintetben maga a globalizáció is paradigmaváltás: a növekedés fenntartásához szükséges piacok biztosítása.

Kína nagyon más a „konvencionális bölcsességgel” szemben „Más országokkal ellentétben, Kínában a korrupció inkább nagyban támogatta, semmint visszafogta a gazdasági fejlődést (lásd Hatodik fejezet). A nagyütemű fejlődés ráadásul nem a korrupció várt hanyatláshoz vezetett, hanem mélyebbre fonta szálait a politikai és a gazdasági rendszerben. ... Más országokban a korrupció hátráltatja a növekedést, mivel elfojtja a befektetéseket. Kína azonban más. Decentralizált rendszere nemhogy kisebb arányú beruházásra ösztönzött, hanem még fokozta is azok számát. Egységes célt támogatott; annak ellenére, hogy a korrupció széles körben elterjedt, a közreműködő felek arra törekedtek, hogy a növekedés legyen tetteik vezérelve.”

Ha nem tudod legyőzni, használd ki az együttműködést!: „A Kínáról alkotott nemzetközi vélemény egyre ellenségesebb arcot ölt, mivel politikai és gazdasági kezdeményezései az uralkodó nagyhatalmak pozícióját fenyegetik (lásd Hetedik, Nyolcadik és Kilencedik fejezet). Ezek az aggályok Európában és máshol is felütötték a fejüket, mivel Kína társadalmi értékei és politikai hagyományai merőben különböznek a nyugatétól. Gyakran tartják Kína külpolitikai törekvéseit is összeférhetetlennek azokkal az alapelvekkel, amelyekre a fennálló nemzetközi rend épült. Ezek a törések azonban mindkét félben bizonytalanságérzetet keltenek. ... Az együttműködő oldalt képviselő Joseph Stiglitz Nobel-díjas közgazdász intó szavai így hangzanak: 'Jelenleg Kína a világ első számú gazdasági vezetője. Aggódnunk kellene emiatt? Egyrésztől tulajdonképpen nem. A világgazdaság nem egy zéró összegű játék, ahol Kína növekedése mindenképpen a mi kontónkra megy. Valójában az ő növekedésük a miénk kiegészítése ... Ha Kína nyereségére úgy tekintünk, hogy az a mi veszteségünk, arra fogjuk az erőnket elhasználni, hogy ellene küzdjünk. ... Ez végül hiábavalónak fog bizonyulni, ugyanakkor aláássa az USA-ba vetett bizalmat, és annak vezető pozícióját is is ... Kína nem lesz képes elfogadni a globális rendszert olyan egyszerűnek, mint ahogyan azt a nyugati hatalmak saját érdekeik szerint megalkották (Nem is hajlandó erre, miért is tenné? – Osman P.) ... Együttműködésre lesz szükség, akár tetszik, akár nem – ezt kell tennünk.’”

S már csak egy kurta áttekintés a tartalomról:

„A második fejezetben a kínai gazdaságról alkotott nemzetközi véleményeket, valamint gazdasági és politikai megfontolások által ihletett, egymásnak ellentmondó nézeteket ismer-

hetünk meg. A harmadik fejezet bemutatja, miként nyitotta meg Teng Hsziao-ping a kínai gazdaságot több mint három évtizeddel ezelőtt, és fektette le az ország fejlődési modelljének, amely manapság a gazdasági nehézségekről szóló viták forrása. A negyedik és az ötödik fejezet Kína növekedési folyamatának elemzésébe mélyed, hangsúlyt fektetve egyensúlytalan természetére, valamint az adósságállományával és ingatlanpiaci problémáival kapcsolatos aggályokra. A hatodik fejezet azokat a társadalmi és politikai konfliktusokat fejt ki részletesebben, amelyekkel Kínának szembe kell néznie, továbbá a gazdasági vívmányokhoz fűződő viszonyát mutatja be. A hetedik fejezettől kezdve egészen a kilencedik fejezetig arról olvashatunk, miként hat Kína kereskedelme, tőkeáramlása és külpolitikája a világgazdaságra, kiváltképp az Egyesült Államokra és Európára. A tizedik fejezet Kína jelenlegi gazdasági kilátásainak áttekintéséül szolgál, és segítséget nyújt az olvasónak rájönni a Kína-talány megfejtésére.”

Dr. Osman Péter

* * *

Martos Gábor: „Ilyet én is tudok”. Sokmillió művek kalapács alatt. Typotex, 2018; ISBN 9789634930013

*„A műtárgy-kereskedelem nagyon furcsa piac ..., mert egyszerre szól a szerelmesekhez, a sznobokhoz és a befektetőkhöz.” – Lajtai Péter (1949) képzőművész”
(a könyvből)*

*„Egy árucikk értéke nem annak igazi természetétől, hanem az emberek véleményétől függ, még akkor is, ha ez a vélemény teljességgel téves.”
Antonio de Covarrubias y Leyva (1514/24–1602) spanyol jogtudós”
Martos Gábor Műkereskedelem – Egy Cápa ára c. könyvből*

*... az a művészet, amit az ember gondol
És ha nem gondol semmit, az is művészet –
És ha csak érez valamit, az is művészet*

...

*És ha neked ez nem képez művészetet
Kedves Ernő: hát akkor nem művészet
Karinthy Frigyes (1887–1938): Nihil (a könyvből)*

„Modern vagy kortárs, elsősorban absztrakt, nonfiguratív műveket bemutató képzőművészeti kiállításokon rendszeresen hallható a megjegyzés: ’Ilyet én is tudok...’ Amikor pedig

egy ekként minősített alkotás dollár- vagy fontmilliókért cserél gazdát, joggal érkezik a kérdés: 'Ki az a #*@, aki ennyi pénzt ad ezért?' Márpedig *a világ legdrágábban elkelt műtárgyai között ma a legtöbb sztártétel az úgynevezett post-war vagy a kortárs művek közül kerül ki. A könyv ezekből a topleütésekből válogat, bemutatva a művek szerzőit, az alkotások történetét, illetve megpróbál szakmabeli elemzések segítségével magyarázatot találni a sokszor irracionálisnak tűnő árakra.* (Topleütés: kiemelkedő árverési eladási ár – Osman P.)

Martos Gábor 2000 óta foglalkozik intenzíven a műkereskedelem elméleti kérdéseivel. Miután több száz cikket írt ezekkel kapcsolatban hazai és külföldi lapokban, a témából 2011-ben – Magyarországon elsőként – az ELTE Filozófiatudományi Doktori Iskolájában PhD-fokozatot szerzett.

Ez a kötet a kiadónknál korábban megjelent Műkereskedelem — Egy cápa ára című könyvének ikerdarabja.” (L. Iparjogvédelmi és Szerzői Jogi Szemle 2013/4. sz.) – a Typotex ajánlójából. (Kiemelések mindenütt, a recenzió szerzőjétől.) Tegyük hozzá: Martos itt nagyon alapos, elmélyült elemzéseket kínál, kiváló szakmai felkészítésként annak, aki jobban akarja érteni, mi és miért történik e piacon, s hogyan vált annak a képzőművészet olyan szereplőjévé, amilyennek látjuk. A hozzáértő pedig tanulságos párhuzamba állíthatja mindezt az immateriális vagyon értékének és árának kérdéskörével.

Előhang # 1: Ha végigtekintünk az alkotások során, a willendorfi vénusztól és az ősi barlangrajzoktól a legújabb műreamekekig, jó kérdés, vajon mi is a művészet. Persze bölcs gondolkodók hosszú sora adott már erre válaszokat, kifinomultabbakat és mélyenszántóbbakat, mint amelyet „bölcselmünk álmodni képes”, ám mégis javasolható: mielőtt valaki elmerül e kitűnő könyv olvasásába, próbálja magának végiggondolni: mi is a művészet. Számít-e az alkotó célja? Vajon az ősi alkotásoknál gyönyörködtetni akart-e létrehozójuk, így osztani meg a társaival a gondolatait, megidézni életük fontos elemeit – nő, vadászat –, vagy, amint azt a hozzáértők gyakran feltételezik, többnyire kultikus erőt akart megidézni? Mennyire igaz a manapság gyakran hangoztatott tétel, hogy a kor művészetének meg kell teremtenie a maga nyelvezetét, hangvételt, s így – amint ma mondják – a 21. század művészete sem szólalhat meg az elődei módján? S vajon napjainkban hol válik el a művészet a mesterségtől? Meddig művészet és mettől mesterség pl. az ábrázolás, és – már bocsánat a profán felvetésért! – mettől válik az a mesterségen túllépő művészetté, hogy valaki mi mindent képes műalkotásként eladni?

Előhang # 2: Vajon a tömegkommunikáció „demokratizálódásának” mai korában, amikor a technika fejlettségének köszönhetően szinte mindenki hozzá tudja tenni a magáét a társadalmat és gazdaságot előntő legkülönfélébb üzenetek harsogó fehérzajához, az eredeti hangvétel a kifejezésmódban eszköz vagy cél? Eszköz, hogy vele az üzenet észrevételtesse magát, s így az üzenőnek esélye legyen mondandójára vonni a figyelmet, vagy maga a cél, hogy általa az üzenő különlegesnek tűnjék, és ezzel a célközönsége őt felértékelje?

Előhang # 3: A bizánci művészet nagyhatású innovációja volt, hogy művelői és még inkább mecénásai a képzőművészeti alkotásokat kifejezetten tömegkommunikációs eszközként használták az egyház tanításainak terjesztésében. Sínai Szent Nilosz szavaival arra törekedtek, hogy „...az írástudatlanok a festményeket tanulmányozva megismerhessék azokat az emberi cselekedeteket, amelyek valóban Istent szolgálták.” (A művészet története: Bizánc Ø Az iszlám – Magyar Könyvklub, 2000). Bizánc a művészetek tömegkommunikációs célú alkalmazásának más területén is kiemelkedő előrelépést ért el: nem a bizánciak találták fel a személyi kultuszt – erről már lekéstek –, viszont minden addigit messze felülmúló tökélyre fejlesztették terjesztésének vizuális eszköztárát, a művészet ilyen célú felhasználását. Ha a megjelenítés technikája változott is, a hatalom emberei, valamint az őket szolgáló művészek és PR-technikusok azóta is, ma is, nagyon sokat felhasználnak annak koncepciójából.

Mellőznünk kell a további stációk – barokk, rokokó stb. – fejtegetését, így az ezerszer áldott és elátkozott 20. századnak az utolsó nagy stílus, a szecesszió és a vele sokban összefonódott art deco utáni művészetére ugrunk. Építészetében nyilvánvaló és a korábbiaknál semmivel sem kevésbé markáns a tömegkommunikációs szerep, csak most a pénznek, a gazdasági hatalomnak építi a katedrálisait. Ám ha megkockáztatjuk a feltevést, hogy a képzőművészet is megjelenít ilyen céllal üzeneteket és értékeket, mit is sugallnak, s ezzel kiket szolgálnak azok? Markáns irányzat, hogy e század modern embere megkérdőjelez mindent, hogy így szabadítsa meg gondolkodását a béklyóktól, a korábbi értékrend korlátaitól, fékjeitől, és így teremtsen meg a maga e korhoz illő értékeit. Lyndon B. Johnson hajdani elnök szavai akár mottóul is szolgálhatnának ehhez: „Nem probléma helyesen cselekedni – tudni mi a helyes, az a probléma.” Ezt követi, jeleníti meg a modern művészet sok vad, kusza, kócos vagy épp nagyon is kimódolt irányzata és alkotója, műveikkel, azoknak mind a tartalmával, mind a választott kifejezőeszközeivel azt vésve az agyakra és lelkekbe, hogy a korábban biztosnak vélt értékek és biztosnak remélt kapaszkodók érvénye végleg lejárt, azokat el kell vetni, és újat keresni helyettük, hogy „gyönyörű képességünk” ma már nem a rend, hanem a bizonytalanság merész kiterjesztése és meglovagolása. Arra pedig, hogy miként szólnak a célközönségükhöz, csak a nagyon rosszmájúak mondják, hogy „A Föld IQ szintje állandó, csak egyre többen vagyunk hozzá.”

Hogy világosabban lássuk: Martos e könyvében sok idézettel mutatja, hogyan kezelik, értelmezik, magyarázzák a szakértők e témát. Egy részlet, amely a dolgok lényegébe ad bepillantást:

„...a modern művek esetében – ahogyan Edward Lucie-Smith angol író, költő, művészetkritikus fogalmaz –: 'a műalkotást nem annyira tárgynak kell tekintenünk, melyet megfoghatunk és birtokolhatunk, hanem egyfajta mechanizmusnak, mely különleges élményeket hordoz, vagy élmények sorozatát hozza létre. A kérdés többé nem az ..., hogy »mi is ez?«, hanem az, hogy »miként reagálhatok én erre?«' Természetesen mindez azzal is jár, hogy »a modern művészetben ... nagyon felerősödik a szubjektív befogadói aktus teremtő, konstruktív tartalma. ... A mű-

vészi alkotás és a műalkotások befogadása egyaránt szubjektívizálódik. Az individuum szerepe mindkét esetben megnő. A művész éppoly egyedül áll az alkotás folyamatában, ahogy a befogadó a műalkotás elsajátításának folyamatában. Ez a befogadás történetileg szükség-szerű módon szubjektív, sőt önkényes, hiszen *megszűntek azok az általánosan érvényesnek tartott szempontok, melyek lehetővé tették a homogén kultúra működését s a műalkotások kollektív befogadását.* ... Ebből következik az is, hogy a modern műalkotás mint autonóm struktúra semmiképpen nem »érinthetetlen«; azaz *minden befogadás és minden interpretáció magát a műalkotást formálja újjá.* Ez az 'újjáformáló' interpretáció pedig úgy jöhet létre, vagyis »a modern műalkotás autonóm valóságában testet öltő jelentésstruktúra ... akkor válik szemléletessé és felfoghatóvá, amikor a befogadóban történelmileg kialakult, individuális totalitásképzet szembesül a műalkotásban megfogalmazott sajátos totalitásképzettel.' És '[m]inden esetben megmarad valamilyen talányos és kimeríthetetlen »egyedi gazdagság«, ami csakis a konkrét, egyedi műalkotás élményszerűségéből fakad. Minden befogadói aktus öntudatra ébreszti magát a befogadót, amikor »beszélgetni« kezd a műalkotással. S minden befogadói aktus megeleveníti, új életre kelti a műalkotást is, amikor a befogadó rekonstruálja és konstruálja a mű jelentésstruktúráját.' Ehhez azonban, hangsúlyozzuk ismét, *a befogadónak is tennie kell: elfogadni az új típusú műveket és megpróbálni megérteni az azok mögött lévő, azokat létrehozó művészi szándékot.*"

A piac nagyságáról: „A tavaly kiadott *The Art Market 2017* című elemzés szerint – amely tehát értelemszerűen az előző év adatait tartalmazza – *2016-ban a világ műtárgypiacának összesített forgalma 56,6 Md dollár volt.* ... Az 56,6 Md dollár 81%-át három ország, az Egyesült Államok (a teljes forgalom 40%-a), az Egyesült Királyság (21%) és Kína (20%) 'termelte meg'; a koncentrációra jellemző, hogy a negyedik helyen Franciaország már csak hét, az ötödiken és a hatodikon Németország és Svájc már csak két-két %-kal szerepel, és a világ összes többi része osztozik a maradék nyolc %-on. Egy másik kimutatás szerint viszont *ma mindössze a társadalom legvagyonosabb négy százaléka gyűjt egyáltalán műtárgyat, vagyis ezen a piacon ők költik el ezt a rengeteg pénzt.*"

Erről szól a könyv: „Ez a könyv arra vállalkozik, hogy bemutasson egy csokorra valót olyan modern, illetve kortárs, elsősorban absztrakt/nonfiguratív műalkotásokból, amelyek láttán jó eséllyel hallhatjuk azt bizonyos nézőiktől, hogy 'ilyet én is tudok, ám amelyek – fittyet hányva erre a hetyke állításra, illetve az eladásuk utáni, esetenkénti 'ki az a...?' típusú értetlenkedő csodálkozásra, az elmúlt években nagyon magas, konkrétan 30 millió dollárt (ez 2017–2018 fordulóján nagyjából olyan 7,654 milliárd forint volt) is meghaladó áron kerültek új tulajdonoshoz. Az összeállításban egyformán figyelembe veszem a nyilvános árveréseken, illetve a bármilyen formában nyilvánosságot kapott magánüzletekben létrejött adásvételeket; igyekszem röviden bemutatni a piacon legfontosabb/legsikeresebb 'sztárművek' alkotóit, valamint ezeknek a műveknek a történetét, illetve különböző szakértők – művészettörténé-

szek, kritikusok, esztéták – véleményét idézve *megpróbálom felvázolni, hogy az adott esetben a nagyközönség bizonyos tagjainak a szemében nemcsak semmitmondó, de egyúttal semmit sem érő műtárgyak a velük alaposabban foglalkozók számára miért is jelentenek legtöbbször mégis komoly, művészettörténeti szempontból is értékelendő szellemi produktumokat.*

„Csakis és kizárólag tényeket, illetve bizonyos személyek által a tényekben szereplő alkotók munkásságához vagy éppen bizonyos konkrét műveikhez fűzött gondolatokat fogok felsorakoztatni ezeken az oldalakon – a 'tanulságok' levonását pedig kinek-kinek a maga véleményére, annak megváltoztathatatlanságára vagy akár elmozdulására bízom.”

Ezekről a kategóriákról szól: „Arról is kell néhány szót szólnom előljáróban, hogy miért is koncentrálok a továbbiakban elsősorban – az ábrázoló-figuratív képzőművészeti alkotásokkal szemben – az absztrakt-nonfiguratív, vagy ahogyan sokszor nevezik a legkülönbélebb típusú ilyen műveket, a tárgy nélküli, konkrét, geometrikus, monokróm, esetleg az informel, absztrakt expresszionista, lírai absztrakt, l'Art autre (másfajta művészet), tasista, akciófestészet neveivel illetett alkotásokra. (Bocsáttassék meg, de az új 'műfajok' e burjánzása óhatatlanul egy másfajta művészetet is idéz: a marketinget. Minek is keresletért tülekedni, vergődni a bevett műfajok piacain, ha képesek vagyunk elfogadtatni, hogy új műfaj remekét kínáljuk. A marketing egyik klasszikus stratégiája új keresletet ébreszteni, és azt másokat megelőzve kielégíteni, de legalábbis lefölözni, s – mert a marketing mindenkori tudás- és eszköztárában is megvan a maga marketingje – ezt jelenti a már máskor is említett 'kék óceán stratégia' is, lásd [L. W. Chan Kim & Renée Mauborgne: Kék óceán stratégia – A verseny nélküli piaci tér, Park Könyvkiadó, 2008. – Iparjogvédelmi és Szerzői Jogi Szemle 2008/4. sz. – Osman P.) Nos, természetesen azért, mert szinte kivétel nélkül az ilyen munkák azok, amelyek kiváltják a nézők egy részéből az 'ilyet én is tudok' vagy az árakkal kapcsolatban a 'ki az, aki ezért ennyi pénzt ad?' típusú megjegyzéseket.”

Bizony, előbb „meg kell csinálni” a nevet, a márkát: „Be kell valljam, hogy én bizony azt azért szívesen mondanám egy-egy ilyen 'ilyet én is tudok' hallatán, hogy akkor tessék, rajta, csináld! Mert lehet ugyan, hogy tudsz húzni három vonalat – nota bene, meggyőződésem, hogy esztétikai értelemben 'olyat' azért az esetek legnagyobb részében nem tudsz – vagy néhány színes pacát kenni egy vászonra, de hogy soha a büdös életben nem fogsz értük sok millió dollárt kapni, az holtbiztos. És ez bizony nem csak azért van így, mert – ahogyan ezt is hallhatjuk időről időre egyesektől – 'a sznobok csak »neveket« vásárolnak', hiszen ha ez valóban ilyen egyszerű lenne, akkor a világ műkereskedelmi toplistájának az élmezőnyében nyilván a világon a legismertebb 'nagy' (tehát a gyűjtők számára is a legvonzóbb) klasszikus művésznevek – az egyetlen valóban itt található Leonardo mellett Giotto, Michelangelo, Raffaello, Tiziano vagy éppen Vermeer – sorakoznának, nem pedig De Kooning, Pollock, Bacon, Basquiat, Rothko, Warhol és 'modern' társaik. Másrészt pedig azt se feledjük el, hogy ha ez mégiscsak így van, mármint hogy a sznobok a 'neveket' vásárolják (hiszen tudjuk, hogy részben azért tényleg így van), azért azt a 'nevet' előbb csak meg kellett 'csinálnia' valakinek, mire viselője eljutott oda, hogy a műveit – még ha azokon éppen csak három vonal és

néhány színes paca van is – valakik dollármilliókat legyenek hajlandók kifizetni. És ha valaki, ezt felismerve, nem automatikusan, mondhatni, 'zsigerből' az elutasítást választja egy-egy ilyen mű láttán, hanem mondjuk vesz legalább annyi fáradságot, hogy megpróbálja felfedezni ezeknek az alkotásoknak az értékeit (a továbbiakban ehhez megpróbálok majd minél több segítséget adni), akkor hátha azon is el tudunk majd gondolkozni, hogy vajon mi is a különbség a te három vonalad meg a sokmillió dolláros három vonal között, ahelyett, hogy csak értetlenkednék meg 'ilyeténistudokoznánk'.

Mi is a különbség? E piacon a vevők két kategóriába tartozhatnak, gyakran mindkettőbe: ezek a műgyűjtők és a befektetők. A befektető célja egyértelmű: olyan dolgot kapni a pénzért, amelyet később őt kielégítő haszonnal el tud adni. Ebben a tekintetben mindegy a számára, hogy középkori tajtékipákat vásárol, részvényeket vagy képzőművészeti alkotásokat. Bármilyen befektetési eszközként szolgálhat, amiről a kellő valószínűséggel feltételezhető, hogy a jövőben lesz rá fizetőképes kereslet, méghozzá akkora, amely számottevően meghaladja a kínálatot. (A befektetők persze általában szakosodnak, de ezt itt nem szükséges részletezni.) Ha mi „húzzunk három vonalat”, és nem élvezünk olyan közismertséget, amely értékévé tesz – vagy tehet a jövőben – bármit, ami hozzánk kötődik, vajon miért venné azt meg bárki is? Gyűjtő biztosan nem, miért is tenné, hacsak a vonalaink meg nem pendítenek benne egy húrt. Befektető sem, mert semmi sem valószínűsíti, hogy a jövőben lesz kereslet e műremekünkre. Ezért van az, hogy sok „műalkotás” legértékesebb része a szignó, mert a többi részéhez hasonlót a szomszédék Juliskája/Pistikéje is szokott „alkotni”.

A befektető ugyanakkor tudja azt is, hogy ezen a piacon is él a befektetés kockázatának, másrészt az abból elérhető nyereség mértékének az összefüggése – azaz ha nagyot akar nyerni, olyan eszközbe kell fektetni, amely iránt a piaci értékítélet, és vele a kereslet, a jövőben erőteljesen és az ő javára változhat. Műalkotásoknál, a már végleg megállapodott, elfogadott „nagy nevek” ez kevésbé várható. Más kérdés, hogy ha növekszik a piacon a sok pénzzel ellátott befektetők száma, ők elindíthatnak olyan árversenyeket, amelyek ezen a területen is erőteljes áremelkedést hoznak. A „nagy nevek” ugyanakkor már eleve igen magasról indulnak, így ebbe a játszmába csak a befektetők leggazdagabbjai szállhatnak be.

Mennyi is az annyi? „Egyértelmű, hogy egy műalkotás értékét soha nem tudhatjuk teljesen objektíven, egzakt módon megállapítani. (Erről, illetve az egyes műtárgyak különbözőféleképpen mérhető értékeiről’ részletesen írtam Műkereskedelem – Egy cápa ára című könyvem Mi mennyi?, avagy mitől értékes egy 'értékes' festmény című fejezetében, így itt és most erre nem térek ki bővebben.) Ugyanakkor azt mégiscsak el kell fogadnunk, hogy ezen a bizonytalan értékképzésű és -meghatározású területen éppen a műtárgypiac és azon belül is elsősorban a nyilvános árverések dokumentálható, visszakereshető adatokat tartalmazó, konkrét összegekben kifejeződő eredményei azok, amelyek végeredményben 'beárazzák', összehasonlíthatóvá és így mégiscsak egyfajta értékmérővel meghatározhatóvá teszik az egyes műalkotásokat.” – Tökéletes párhuzamot találunk „hazai pályánkon”, a gazdasági tevékenységekben hasznosítható egyedi szellemi alkotások tekintetében: azok értékét ugyan-

úgy nem lehet objektív és egzakt módon megállapítani. Ezeket illetően nincs a kínálatnak olyan számossága, amely a kereslet-kínálat egyensúlyi pontja szerinti ármegállapítást lehetővé tenné. Vannak ugyan számítási módszerek, amelyek a hasznosítás tényleges vagy várt hozamából hoznának ki valamiféle megalapozottnak tekintendő árat – műalkotásnál ilyen természetesen nincs –, ám a hasznosítás hozama olyannyira függvénye az épp érvényesülő külső és belső feltételeknek, hogy az ilyen számítások megbízhatósága finoman szólva alacsony. Ami pedig a Martos által itt felhozott „beárazást” illeti, ezek az árak többnyire jóval kevésbé kötődnek a kérdéses műtárgyak valamiféle belső értékéhez, mint a piac épp akkor érvényesülő tényezőihez, így rendszerint ez utóbbiak határozzák meg azokat. Kitérő példaként szolgál erre az Egy cápa ára. Martosnak a következő bekezdésben idézett „diagnózis” pedig valóban tökéletes.

Annyi, de meddig, ám mégis: „Ha van valaki, aki a képért adott esetben egy árverésen megadja mondjuk az 50 millió dollárt, akkor nincs mese, az a kép abban a pillanatban, azon a piacon, abban az árverési csarnokban annyit ért. És aztán lehet persze, hogy a ma 50 millió leütött művet két nap múlva nem lehet majd eladni már ötmillióért sem, de ez a mai 50 millió nem változtat: *ez az összeg fog bekerülni a műtárgypiaci annalesekbe, ehhez fogják viszonyítani a következő adásvételek során elért árat, ez az összeg fogja meghatározni, de legalábbis erősen befolyásolni alkotója bármelyik másik munkájának másnapi piaci szereplését.* És azt sem szabad elfelejteni, hogy *az ilyen – józan fejjel nézve sokszor akár tényleg érthetetlen – kiemelkedően magas ár soha nem egyetlen ember sznobizmusán vagy uram bocsá, súlyos agyi defektusán múlik,* hiszen egy árverésen minimum két egymással versengő licitáló kell ahhoz, hogy bármilyen tétel ára ilyen magasra szökjön. Aztán hogy emögött, a hétköznapi ember szemében sokszor akár valóban irracionálisnak is tűnő versengés mögött mi van, sznob magamutogatás-e – lát az illető a műben valamit, ami miatt úgy érzi, hogy mindenképpen együtt akar élni vele?, netán azt reméli, hogy a ma 50 millióért megvett tárgyat pár év múlva majd már százért fogja tudni továbbadni? –, *az tulajdonképpen részletkérdés.* Mint ahogyan *soha senki nem fogja tudni megmondani azt sem, hogy mikor mi fogja egy árverésen az adott mű árát befolyásolni.* Lehet persze trendeket, divatokat látni, kimutatni, elemezni, de hogy egy árverésre bekerülve egy konkrét műtárgy ára miért megy fel pont addig az összegig, amelyen leütik, azt soha senki nem fogja tudni teljes racionalitással megmagyarázni. Mint ahogyan legtöbbször ennek a fordítottját, vagyis azt sem, hogy az miért történik, hogy egy másik műtárgyra, amely az árverés 'csúcsműveként' van beharangozva, nem licitál senki. Nem véletlen, hogy Andy Warhol azt mondta egyszer: *ha valakinek van 200 000 dollárja, akkor azt tanácsolja neki, hogy ne képet vegyen rajta, hanem magát a 200 000 dollárnyi bankót szögelve fel a falára, mert akkor, ha bárki bemegy hozzá, az látni fogja, hogy van ennyi pénze, míg ellenkező esetben csak lóg a falán egy kép, és az emberek többségének fogalma sem lesz arról, hogy az tulajdonképpen mennyit is ér.*” – Ám ha valaki meg-többszörözni akarja eme 200 000 dollárját, nem követheti Warhol tanácsát. A felszögezett

pénz vásárlóereje a továbbiakban is a legjobb esetben ugyanannyi marad, egy még olcsón kapható „mázolmány” piaci értéke viszont sok szerencsével az egekig szárnyalhat.

„Ha van valaki” – ezt a befektetői logikát ismerjük a spekulatív befektetések más piacairól is, s arra a feltevésre támaszkodik, hogy lesz ismét valaki, lesz majd újabb vevő, akinek ez kell, és még többet ad érte. Ezzel tehát az eddigiek folytatódását vetíti ki a jövőre, a tőzsdei árfolyamok technikai elemzéséhez hasonlóan. S mivel a piaci árat nem támasztja alá valódi belső érték – valójában ez az ár pusztán „konjunktúratermék” –, a befektető úgy járhat, mint azok, akik kezén a becslések szerint 8 ezer milliárd USD névleges piaci érték füstölt el a 2000 körüli ún. internetbuborék összeomlásában.

Mélységes mély a különségek kútja (bocsánat, Thomas Mann!): „Vajon miért csak pont a képzőművészeti alkotásokkal kapcsolatban merülnek fel ezek a vélemények? Hallotta-e valaha bárki Arnold Schönberg vagy Igor Sztravinszkij zenéjével kapcsolatban valakitől, hogy 'ilyet ő is tudná?'” – Talán visszatartó erő, hogy az ember feltételezi, a modern zenének is megvannak a maga belső törvényei, amelyek megkülönböztetik a nyers kakofóniától. Ámde nézzük tovább! „John Cage, az avantgárd zene egyik legnagyobb alakja 1952-ben bármilyen hangszerre vagy hangszercsoportra, zenekarra 'komponált' 4'33” – Négy perc harminchárom másodperc – című darabja pontosan ennyi ideig tartó tökéletes, néma csendből áll. Márpedig 'olyat' ugyan miért is ne tudna 'komponálni' bárki; sőt, ennél akár még jóval hosszabbat is?” (Talán azért nem teszi senki, mert jól tudja, úgysem lenne rá „vevőközön-sége” még a szó átvitt értelme szerint sem? S a legtöbb ember közösségekben él, így nem tudja/meri függetleníteni magát mások ítéletétől, így felülemelkedni sem a „Pomádé király új ruhája”-effektuson. Alighanem ez vezérli igen sokak tetszésnyilvánítását olyan művekkel szembeülvén, amelyeket ugyan nem ért, ám tart attól, hogy műveletlennek bélyegeznék, ha ezt ki is mondaná. A nagy kérdés, vajon található-e olyan határ, s hogyan, amelynek a túloldalán már joggal mondható, hogy az ész megáll és egy helyben zokog, amiért épeszű ember még ezt az izét is elfogadja műalkotásként. Az pedig roppant érdekes kérdés, vajon miért is nincs spekulációs kereskedés a „hangművészeti” vagy akár a hasonló „irodalmi” alkotások szerzői jogaival.

„Érdekes, hogy akik egy-egy geometrikus absztrakt képet (vagy főleg adott esetben annak az egy adásvétel során elért, szerintük megmagyarázhatatlanul magas árát) látva rendre kifejezik az értetlenségüket, azok ugyanezeket a típusú műveket a modern építészetben muráliaként, egy épületfalon kőből kifaragott reliefként, egy aluljáró vagy metróállomás falán nagy méretű zománcdekorációként látva minden gond nélkül el tudják fogadni.” – Valószínűleg többnyire nem a művek önmagukban, inkább a magas eladási árak keltik a méltatlankodást. Ami pedig az építészeti megvalósításokat illeti, feltehetően két tényező is táplálja azok eltérő megítélését. Az egyik, s talán meghatározóbb, hogy többnyire fogalmunk sincs, mennyit kapott az, aki a remeklést „odaszoborta”, így az irigység nem is ösztönöz felháborodásra. A másik, hogy az ilyen, kemény anyagokba formált-öltöztetett alkotá-

sokról valahogy úgy érződik, hogy kemény munka kellett a létrehozásukhoz, s a művész így jobban megdolgozott értük, nem csupán „odarittyentett” „pár pacnit, vonalat”.

„Feltűnő, hogy például Picasso összevissza álló szemű-szájú, sokorrú-sokfűlű kubista portréi láttán – pedig aztán azokon ’semmi nincs a helyén’, tehát ’olyat’ még akár különösebb rajztudás nélkül is tudhatna éppen valaki – nemigen szoktak ilyesmiket mondani. Talán azért, mert ott a néző mégiscsak érzi, nézzen is ki bárhogyan egy-egy ilyen portré, vagyis Picasso bármennyire is lázadjon ... az anatómiai vagy perspektivikus hagyományok vagy látásmódok ellen, mégis a mediterrán emberközpontúság hagyományainak jegyében áll, új válaszokat próbálgat az elsőként Giotto révén megfogalmazott kérdésekre: milyen viszonyban vannak az őket körülvevő térrel a testek, és hogyan lehet ezeket a viszonyokat a kép síkján szemléletessé tenni.” – Vajon a laikusok mekkora hányada érezhet ilyet, egyáltalán eszükbe jut-e bármilyen ésszerű(sító) magyarázat, s mekkora hányaduk véli ezt a fajta magyarázatot, már ha egyáltalán találkozik ilyennel, mesterkéltnak belemagyarázásnak, még ha valójában a hozzáértők számára nem is az?

Az első ilyen merészsége számít! „Bizonyos – elsősorban geometrikus absztrakt – munkák esetében persze még el is lehetne fogadni, hogy valaki tényleg tud ’olyat’, mondjuk, Malevics Fehér alapon fekete négyzetét (lesz még róla szó a későbbiekben bőven) valóban bárki meg tudhatja festeni egy pontosan ugyanakkora, ugyanolyan szövésű vászonra, pontosan ugyanakkora méretben, pontosan ugyanolyan fekete festékkel (bár itt már azért biztosan lenne különbség az akkori és a mai matériák között; arról nem is beszélve, hogy az eredeti festményhez ma már a készítése óta eltelt időben rajta kialakult nagyon finom repedésháló is hozzátartozik), *de hát ugyan mit érne vele?* Hiszen ebben az esetben pont hogy az az akkori, *az első ilyen vad, bátor, a festészeti redukció legszélsőségesebb pontjáig elmenő ötlet volt a zseniális*, amit már csak másolni lehet – de azt meg minek? Hiszen azzal az ’olyat tudó’ *semmilyen új, eredeti művészi produktumot nem hoz létre!* Márpedig Malevics annak idején nagyon is azt tette.” – Ezek szerint tehát úgy értelmezhető, hogy amikor Malevics kihajózott ennek az új képi világnak a kék óceánjára, tettének nagysága abban állt, művének értéke abból született, hogy kockáztatott: lesznek-e, akik alkotását megértik, értékelik, és – ami nagyon nem mindegy! – még meg is veszik.

Folyamatos fejlődés következménye: „Azoknak a különleges, furcsa, semmit nem ’ábrázoló’ és emiatt sokak által sokszor nehezen értelmezhető alkotásoknak a megjelenése a művészet történetében, amelyeknek a láttán leginkább fel szokott merülni egyes nézőkben az ’ilyet én is tudok’-gondolat, egyáltalán nem előzmény nélküli, egyik pillanatról a másikra történt valamiféle ’megvadulás’ vagy a művészek elméjének kollektív elborulásának az eredménye, hanem a képzőművészet folyamatos – és tegyük hozzá: alapvetően logikus – fejlődésének (egyik) következménye.” – Megkockáztatható: a képzőművészet „fejlődésében” a társadalom és annak gondolkodásmódjának, értékrendjének „fejlődése” – bármit jelentsen is ez – képeződik le. Hajdan az uralkodó gondolkodásmód és értékrend azt a feladatot róta a képzőművészetre, hogy szolgáljon biztos kapaszkodókkal, terjesszen ilyen ideákat azoknak,

akik ilyet keresnek, s volt vala a román stílus, a gótika, és általában az egyházi művészet. A reneszánsz is kapaszkodókkal és ideákkal irányította a közgondolkodást – az akkori felső rétegek igénye szerint –, és továbbra is szép, rendezett, érthető elbeszélésekkel szolgáló alkotások születtek. A barokknál már a dús gazdagság és pompa „propagandája” mellett betört a valóság kevésbé kecses oldalainak megmutatása is, de a kapaszkodókat nem vette el, amint a rokokó, a klasszicizmus és a romantika sem. Amikor viszont a társadalomban hatalomra tört az addigi (érték)rend letaszításának a tendenciája, természetesen szintén érdekütközésektől hajtva, a művészetek ezt is leképezték. A 20. században pedig belépett mindehhez még a szép új világ új nagyhatalma: a marketing, amely egy felettebb erős, s nem feltétlenül üdvös tényezőt hozott be a műalkotások genezisébe: az eladhatóságot.

A modern művész feladata: Herbert Readtől (1893–1968, brit művészettörténész, kritikus, filozófus), akinek műveit – A modern festészet, A modern szobrászat – valaha szorgosan olvastuk – idézi Martos: „*A modern művész feladata mindvégig a létezés titkainak fürkészése, akkor is, ha az érzéki tapasztalás körét tágítja, akkor is, ha benső érzéseit vetíti ki. Felszabadította a látványt a pusztá reprodukálás (a reneszánsz átkos [!] örökségéhez való rögeszmés ragaszkodás) terhe alól, és merészkedett alkotóvá válni, vagyis túl merészelt tekinteni a létezés megszokott szintjén.*” – Jó kérdés, vajon ez tényleg csak a „modern művész” feladata lenne? Az elődeié nem? S ha így lenne, vajon mikortól jelenik meg ez a fajta művészet a színen, s főként mikor vesztette el vagy rázza le magáról a művészet azt a feladatát, hogy legalább valamelyest kapcsolatban maradjon azokkal, akiknek művei készülnek, másként szólva legalább valamennyi esélyt adjon ez utóbbiaknak arra, hogy megértsék a művek mondandóját, s ne csak rejtvényt kapjanak bennük? „A létezés titkainak fürkészése” mindig is a tudósok és kutatók legfőbb hajtóereje volt, ma is az, mutatis mutandis szintúgy a fejlesztőké, feltalálóké, ám számukra teljesen magától értetődő, hogy amit így létrehoznak, azt mások érteni és használni tudják. Hol és hogyan szakadtak el ettől az ismérvtől és követelménytől a művészetek, s ez hová vezet?

Kérdezni: Sebők Zoltán művészettörténész, egyetemi tanártól idézi: „*A művészet és a filozófia már azzal is feladata magaslatán állhat, ha jól kérdez, ha ravaszul, eredetien, keményen, kíméletlenül, szokatlanul kérdez rá a lehető legtágabb értelemben vett valóságra.* (Ez vitathatatlanul igaz – ám nagy valószínűséggel csak akkor, ha itt nem állnak meg, hanem feladatuk magaslatán a gondolkodást és lehetőleg szintúgy az ismereteket előbbre vivő válaszokkal, vagy legalább válaszkezdeményekkel is szolgálnak. Sebők viszont az itt következőkkel mást mond – Osman P.) *Úgy is fogalmazhatunk, a művészet és a filozófia nem annyira kérdésekre válaszol, inkább válaszokra kérdez – a helyesnek, igaznak hitt válaszokat homályosítja el, teszi őket kérdésessé.*” – Ezzel boldoguljon szegény laikus! S jön az ítélet is. „Vagyis az ilyen típusú gondolkodásmód nyomán létrejött, sokszor érthetetlenek, értelmezhetetlenek tartott modern képzőművészeti műalkotások mindössze attól tűnhetnek ilyennek, hogy nézőik nem képesek – vagy sok esetben egyáltalán nem is hajlandóak – megérteni az újfajta kérdésfelte-

véseket vagy egyáltalán elfogadni azok létjogosultságát a régi, már jól ismert és megnyugtató, kellemes 'langymeleg' biztosító válaszokat eredményező kérdések helyett." – A lusta jószágok! S bizony, Martos idéz elmélyült elemzésekből, melyekről sokan úgy érezhetik, inkább összezavarnak, mintsem közelebb hoznak a megértéshez – amint sok ilyen műalkotás is. A tanulság talán egyszerű, s ha így van, akkor megnyugtató és ezzel felettebb hasznos: talán az, hogy élvezzük – ha tudjuk – ezeket az alkotásokat, s ne akarjuk megérteni! Végül is, már Kiss József megírta: „A csókot gyakorold s ne magyarázd.” (A csók)

Pillantás a neoavantgárdra: „A kísérletező irodalom [és, mint mondtam, nyugodtan hozzátelhetjük: képzőművészet] a megmerevedett normákat, a dolgok magától értetődőségét, az irracionális szabályokat, a rozsdás gondolati és érzékelési modelleket áttörve az olvasót előbb öntevékennyé, az alkotóval együtt továbbkötő szerzőtárrá, aztán lassan önmagát is mélyrétegeiben is megismerő, s így: szabad emberé teszi.” – Vajon minden alap nélkül való, ha valaki ebben „a múltat végképp eltörölni” javallatot véli felfedezni, egyben arra is gondolva, hogy „aki a múltat nem ismeri, arra ítéltetett, hogy mindent előlről kezdve tanuljon meg, s fizesse az összes ezzel járó tanulópénzt”? S vajon ez már maga is a múlté, vagy ma is itt munkál körülöttünk?

A befogadó megpróbáltatásairól idéz Karátson Endrétől (1956 óta Párizsban élő író, kritikus, irodalomtörténész, egyetemi tanár): „A személyes ízlésen és műveltségi szinten túl meghatározó a művészettörténeti nevelés, amiben az egyén részesült, a művészettörténetben akkor éppen uralkodó divatok, a műélvezés módjáról alkotott felfogás (hogy ízlést juttatunk érvényre vagy elemzést, hogy az elemzésben elismerjük-e az ízlés szerepét vagy sem, szóval hogy lihegünk vagy gondolkodunk, és hogy lihegésünk mennyire irányítja gondolkodásunkat; hogy a magányos élvezetet a társas fölé helyezzük-e, hogy tudunk-e lihegni egyedül is, és gondolkodni közösségben), a művészet társadalmi szerepéről alkotott nézetek (hogy tanít-e vagy gyönyörködtet, hogy tud-e tanítani, ha gyönyörködtet, és mire tanít a hatalom seggét nyaló műalkotás, miközben gyönyörködtet, és hogy ebben mi az idő szerepe, például egy régi segg, mondjuk egy 17. századi királyé kevésbé zavarja-e a befogadást, mint egy új segg, mondjuk egy kortárs diktátoré vagy vezérigazgatóé), a művészet társadalmi értékének ösztönzése (mennyire tudunk, mennyire vagyunk hajlandók fontosnak tartani egy alkotást, amelynek nem ismerjük az árát, tudunk-e kritizálni egy művet, amelyről tudjuk, hogy milliósokat ér; miféle rögeszmék, előítéletek, elvárások alapján nevezünk egy művet nagynak, nagyon nagynak, legnagyobbnak), az ideológia erőszakossága (hogy mennyire látunk át a múzeumigazgató, a tárlatrendező szándékos vagy kényszerű cenzúráján, vagy a közönséget manipuláló hátsó gondolatán)...” – A tényezők sora még folytatódik.

Kreatív, mint maga az alkotás: „Ezt a már eddig is sokféle lehetőséget ráadásul még tovább bonyolítja, hogy adott esetben – ahogy Hegyi Lóránd írja – 'a befogadó sem támaszkodhat a hagyományozott, stabil értékrend és konvencionális világszemlélet »külső determinációjára«. A befogadás során ki kell alakítania a maga individuális értékszemléletét, amit egybevetet a

műalkotásban megtestesülő értékszemlélettel. A modern művészet egyik általánosnak tekinthető »feladata« éppen ez a ráébresztő, tudatosító, szembenézésre kényszerítő gesztus, ami a befogadót arra ösztönzi – vagy akár »provokálja« –, hogy a műalkotás elsajátítása, »lefordítása« közben a maga pozícióját tudatosítsa. Éppen ezért a befogadás éppoly kreatív folyamattá válik, mint az alkotás.» – Itt egy nagy kérdés tolakszik előtérbe: mennyire „elitista” az ilyen művészet, s mennyire mond le ezzel eleve az emberek nagy hányadának meghódításáról, horribile dictu szellemi gazdagításáról? A szellemi elit legjavának a művészetek iránt is érdeklődő része olykor bizonyára szívesen beszáll az ilyen „A játszótársam, mondd, akarsz-e lenni” (Kosztolányi Dezső: Akarsz-e játszani) játékba, de mi van a többiekkel? Az alkotás, a „ráébredés”, „szembenézés”, valljuk be, olykor izgalmas játék, ám talán gyakrabban keserves küzdelem, s a közönség nem túl nagy hányada szereti, ha erre kényszerítik, s keres ezért magának inkább olcsóbb örömeket.

Míndezeknél belép egy igencsak érdekes tényező: a művész hírneve, amely arra a feltevésre indít, hogy a műnek minden bizonnyal van értelme, mondandója (még ha ez nem is látszik rajta), így érdemes próbálkoznunk annak megfejtésével. Szellemileg igényesebbeknél ez akár kifejezett kihívásként is jelentkezhet: ha fene fenét eszik, akkor is rájövök, mi a szilvakék bűbánatot jelent ez az ízé, és mi teszi műalkotássá!

Egy magyarázat, amely laikusként magunktól nemigen jutna eszünkbe: „Arnulf Rainer 1956–57-es Vörös-sárga kereszt című festménye semmiféle ábrázoló-leképező motívumot nem tartalmaz, ugyanakkor a kereszt szimbolikus jelentése – az önfeláldozás, a másokért való szenvedés, a megváltás mozzanata – és a festői felület drámai hatása a vékonyabb és vastagabb vörös festékfoltok zaklatott, megsebzett, roncsolt faktúrája, valamint a csorgatásos festékfelvitel vérré asszociáló, a középkori verisztikus Krisztus-ábrázolásokat idéző jelentéstelítettsége egyértelműen a modern ember haláltudatának, egy 20. századi ’keresztre feszítés’ tragikumának kifejezőjévé avatja a művet. Gesztusszerű az önkifejezés mozzanata, hiszen egyetlen állapot íródik ki a festői folyamatban: a kiszolgáltatottság, a pusztulás, az áldozattá válás szubjektív felérése, Énre vonatkoztatott, intenzív átélése.”

Ó torzók torza, bőrző Dunakorzó (Karinthy Frigyes: Így írtok ti – Babits Mihály: FUTURUM EXACTUM): Marcel Duchamp Fountain (Forrás) c. remekléséről, amely „nem [volt] más, mint az 1828-ban alapított New York-i J. L. Mott Iron Works nevű szanitercégnak az 1910-es évek második felében gyártott Bedfordshire típusú fali férfi vizeledecéséje, vagyis piszoárja, ’hanyatt’, azaz a szabályos használat esetén a falra kerülő síkjára fektetve, felső szélével, az ott lévő vízbefolyó-csatlakozónylással a néző felé fordulva.”

„2004 decemberében Nagy-Britanniában egy felmérés során megkérdeztek ötszáz képzőművészt, művészettörténészt, múzeumi kurátort, műkritikust, galériatulajdonost, vagyis a képzőművészeti életben aktívan részt vevő szakértőt, hogy mondják meg, a 20. században szerintük melyik műalkotás gyakorolta a legnagyobb hatást a művészet történetére, annak alakulására; ha úgy tetszik: melyiket tartják a 20. század művészettörténeti szempontból legfontosabb műalkotásának. Nos, az ötszáz megkérdezett szakember összesített véleménye-

nye alapján – miközben Picasso Avignoni kisasszonyok című festménye csak a dobogó második helyére tudott felkapaszkodni, a harmadik pedig Andy Warhol Marilyn Monroe-szítanyomat-sorozata lett – ez a mű nem más, mint Marcel Duchamp Fountain (Forrás; más fordításban néha Kútként is szerepel) című műve.” Martos elmondja: az eredeti példány, amelyet Duchamp az amerikai Society of Independent Artists nevű művészcsoporthoz első kiállítására adott be műalkotásként az Independents Exhibition című tárlatra (New York-i Grand Central Palace 1917. – „azon mintegy kétezer ’modern’ művet tártak a közönség elé”) elveszett, de a híre, kalandos utóélettel fennmaradt.

„A mű így, annak ellenére is, hogy a maga fizikai valójában ekkor már nem létezett, híres lett. Olyannyira, hogy a művészt 1950-ben felkérték, hogy egy New York-i kiállításra ’rekonstruálja’ azt; ez meg is történt, vagyis Duchamp egy éppen akkor kapható, az eredetire erősen hasonlító piszoárt ugyanúgy aláírt az „R. Mutt 1917” szignóval. 1953-ban ugyanezt megismételte egy párizsi kiállítás felkérésére (ám ez a példány később ugyancsak elveszett), majd 1963-ban egy stockholmi bemutató számára is készült egy újabb replika.

1964-ben aztán – talán a ’nagy érdeklődésre való tekintettel’ – Duchamp és Arturo Schwarz milánói művészettörténész, műgyűjtő és galerista (az utóbbi kezdeményezésére) több példányban is ’rekonstruálta’ az elveszett eredeti művet. Schwarz szerzett néhány ugyanolyan vagy legalábbis nagyon hasonló piszoárt, és ezek közül Duchamp nyolc darabot ’hitelesített’ az ’aláírásával’; emellett készült két úgynevezett ’kiállítási’ és két úgynevezett ’művészi’ darab, valamint egy ’prototípus’, ami Schwarznál maradt. Így aztán jelenleg tizenöt ismert példány található a világban az összesen elkészült tizenhét darab Forrásból.” – Praktikus rekonstrukció! Vajon mi akadályozza a hamisítást – hiszen csak a szignó egyedi benne?

S mindez újólag felveti a kérdést: „Mi a művészet mostanában?”

Dr. Osman Péter